

ΔΙΑΔΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1.

Μετάφραση σελ. 46 από το Φυλλάδιο

“στις άλλες δηλαδή ικανότητες, καθώς ακριβώς εσύ λες, αν κάποιος διατείνεται ότι είναι ικανός αυλητής ή (ικανός) σε άλλη οποιαδήποτε τέχνη, στην οποία όμως δεν είναι, γελούν εις βάρος του ή θυμώνουν, και οι δικοί του πλησιάζοντάς τον προσπαθούν να τον φέρουν στα λογικά του σαν να είναι τρελός· στη δικαιοσύνη όμως και στην άλλη πολιτική αρετή, μολονότι ξέρουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν αυτός ο ίδιος λέει την αλήθεια εναντίον του εαυτού του μπροστά σε πολλούς άλλους, πράγμα το οποίο θεωρούσα ότι είναι σωφροσύνη (το να λέει δηλ. την αλήθεια) στην πρώτη περίπτωση (δηλ. στις άλλες τέχνες), στη δεύτερη περίπτωση (δηλ. στη δικαιοσύνη και στην πολιτική αρετή) το θεωρούν τρέλα και ισχυρίζονται ότι πρέπει όλοι να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι είτε όχι, αλλιώς (λένε) ότι είναι τρελός αυτός που δεν έχει κτήμα του τη δικαιοσύνη, με την ιδέα ότι είναι αναγκαίο ο καθένας χωρίς εξαίρεση να μετέχει σ' αυτήν οπωσδήποτε, αλλιώς (είναι αναγκαίο) να μη συγκαταλέγεται μεταξύ των ανθρώπων.”

B1. Φυλλάδιο σελ. 47

- Ο Πρωταγόρας επιστρατεύει και άλλα επιχειρήματα για να αποδείξει ότι η αρετή είναι διδακτή. Ξεκινά από την κοινή γνώμη, από το πώς βλέπουν το θέμα της αρετής και της δικαιοσύνης οι άνθρωποι γενικά. Η κοινή γνώμη θεωρεί τρέλα το να ομολογεί κάποιος ότι δεν έχει σχέση με τη δικαιοσύνη. Η ολότητα των ανθρώπων ανέχεται ή απαιτεί, ακόμα και ένας άδικος να εμφανίζεται δίκαιος, να προσποιείται και να υποκρίνεται τον δίκαιο.

- Αυτός που πραγματικά είναι άδικος και το ομολογεί είναι τρελός. Και είναι τρελός, γιατί επιδιώκει την καταστροφή του, τη θανατική καταδίκη του (μή είναι ἔν άνθρωποις).

Συνεπώς ο φόβος πρέπει να εξαναγκάζει όλους να τηρούν τα προσχήματα, να προσποιούνται ότι σέβονται την αρχή της δικαιοσύνης, άσχετα απ' τη συμπεριφορά τους στην καθημερινή ζωή.

- Για τη συμμόρφωση με τις αρχές της δικαιοσύνης, και γενικά της αρετής, δε χρειάζονται ευγενή κίνητρα. Το κίνητρο είναι η διατήρηση της ζωής μας, η αποφυγή της ποινής που ορίστηκε για όσους περιφρονούν την αιδώ και τη δίκη.

Φυλλάδιο σελ. 50-51

Η συλλογιστική πορεία του Πρωταγόρα

Ο Πρωταγόρας ξεκινάει τη συλλογιστική του πορεία με την αποδεικτέα θέση (που θα πρέπει να νοηθεί και ως συμπέρασμα): *ήγουνται πάντες άνθρωποι πάντα άνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε και τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς*, ενώ τη θέση του αυτή θα τη στηρίξουν ουσιαστικά δύο φράσεις: α) *πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους* και β) *ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχί ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς* (δηλαδή της πολιτικῆς ἀρετῆς).

Το τεκμήριον του Πρωταγόρα δίνεται παρακάτω σε διαγραμματική μορφή, για να γίνει πιο εύκολα κατανοητό (συμπληρώνεται με μία δύο φράσεις που δεν υπάρχουν στο αρχαίο κείμενο, αλλά απορρέουν από αυτό):

α. Στις τέχνες: ἔστω ὅτι κάποιος δεν είναι καλός αυλητής.

Αν πει το αντίθετο, ὅτι είναι καλός αυλητής, είναι τρελός.

Αν πει την ἀλήθεια, ὅτι δεν είναι καλός, είναι μυαλωμένος.

β. Στην ἀρετή (στη δικαιοσύνη): ἔστω ὅτι κάποιος δεν είναι δίκαιος.

Αν πει το αντίθετο, ὅτι είναι δίκαιος, είναι μυαλωμένος.

(ἐπειδὴ πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους)

Αν πει την ἀλήθεια, ὅτι δεν είναι δίκαιος, είναι τρελός.

(ἐπειδὴ πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους)

Και επιπλέον:

Αν παριστάνει τον δίκαιο, είναι μυαλωμένος.

(ἐπειδὴ ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχί μετέχειν αὐτῆς)

Αν δεν παριστάνει τον δίκαιο, είναι τρελός.

(ἐπειδὴ ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχί μετέχειν αὐτῆς)

Συμπέρασμα:

Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ὅτι: *ήγουνται πάντες άνθρωποι πάντα άνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε και τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς*.

■ Ο συλλογισμός

Αν αφαιρέσουμε τα παραδείγματα και κρατήσουμε μόνο τις καθαρές αποδεικτικές σκέψεις του Πρωταγόρα, θα προσέξουμε ὅτι η αποδεικτέα θέση στηρίζεται με δύο αιτιολογήσεις:

α. Η αποδεικτέα θέση

Όλοι οι άνθρωποι νομίζουν πως κάθε άντρας έχει μερίδιο στην πολιτική ἀρετή ήγουνται πάντες άνθρωποι πάντα άνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε και τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς.

β. Οι αιτιολογήσεις

ἐπειδὴ ὅλοι πρέπει να ισχυρίζονται ὅτι είναι δίκαιοι (πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους)

και ἐπειδὴ είναι ἀναγκαῖο να έχει ο καθένας μερίδιο στην πολιτική ἀρετή (ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχί ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς)

(Κριτική τεκμηρίου σελ. 51)

B2. Η πολιτική αρετή κατά τον Πρωταγόρα είναι στενά συνυφασμένη με την ιδιότητα του ανθρώπου ως μέλους της κοινωνίας και ως δημιουργού πολιτισμού. Είναι το απαραίτητο στοιχείο για τη συγκρότηση της κοινωνίας και την εύρυθμη κοινωνική συμβίωση. Αναγκαστικά λοιπόν όλοι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν μερίδιο στην αρετή. Αυτό προκύπτει και από το μύθο του Προμηθέα κατά τον οποίο η αιδώς και η δίκη δόθηκαν κατ'εντολή του Δία σε όλους προκειμένου να μπορέσουν να συγκροτήσουν πόλεις και να απαλλαγούν από την απειλή των θηρίων. Βέβαια, ο Δίας δε μπόρεσε να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δυο αρετών, αφού δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής φύσης των ανθρώπων. Ωστόσο, όρισε ποινή για όποιον δε μετέχει στην πολιτική αρετή. Ο Πρωταγόρας στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναφέρει ότι η ολότητα των ανθρώπων απαιτεί ακόμα και ο άδικος να προσποιείται τον δίκαιο. Αυτός που είναι άδικος και το ομολογεί είναι τρελός διότι με τον τρόπο αυτό προκαλεί την τιμωρία "ή μή είναι εν ανθρώποις". Η φράση παραπέμπει τόσο στην ποινή του θανάτου, την οποία είχε εισηγηθεί και ο Δίας στον μύθο του Προμηθέα, όσο και σε αυτήν της εξορίας η οποία αποτελούσε για τους αρχαίους Έλληνες ποινή βαρύτερη από αυτή του θανάτου. Αυτό κρίνεται ως λογικό αν αναλογιστεί κανείς ότι η ζωή στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα είχε νόημα μόνο μέσα στο στενό πλαίσιο της πόλης – κράτους. Συνεπώς, ο φόβος πρέπει να εξαναγκάζει όλους να προσποιούνται ότι σέβονται την αρχή της δικαιοσύνης.

B3. Φυλλάδιο σελ. 16

Ταύτιση της πολιτικής αρετής με την αρετή γενικότερα.

Γιατί η πόλη για τους Έλληνες της αρχαιότητας αποτελούσε το πρώτιστο μέλημα του ανθρώπου και μόνο μέσα σ' αυτήν και μέσω αυτής καταξιωνόταν, αποκτούσε ακεραιότητα και ολοκληρωνόταν σαν χαρακτήρας. Το να έχει κανείς «πολιτική αρετή» σημαίνει να είναι καλός στη σχέση του με την πόλη. Η "πολιτική αρετή" λοιπόν είναι η ολοκληρωμένη διαμόρφωση του ανθρώπινου τόπου του πολίτη, με σωστά και σύμμετρα αναπτυγμένες τις ικανότητες που ταιριάζουν σ' ένα ελεύθερο και υπεύθυνο πρόσωπο. Το να έχει κανείς την «άνδρος ἀρετήν» αντίστοιχα σημαίνει να είναι σωστός ως ανήρ, έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με το πολίτης.

Σωκράτης και Πρωταγόρας συμφωνούν ότι άξονας της αγωγής των νέων είναι η αρετή, αν και δεν την εννοούν με τον ίδιο τρόπο. Για τους αρχαίους Έλληνες ο άνθρωπος ήταν πρώτα πρώτα «πολιτικόν όν» και η ύπαρξη του ήταν αδιανόητη έξω από την πόλη στην οποία ήταν ενταγμένος. Ο αγαθός άνδρας είναι αυτονόητα αγαθός πολίτης. Ο Πρωταγόρας δίνει έμφαση στην κοινωνική λειτουργία και χρησιμότητα της αρετής. «Η άποψη αυτή του Πρωταγόρα δεν είναι ξένη προς την αρχαία ελληνική νοοτροπία. Πράγματι, για τους Έλληνες η αρετή του ανθρώπου ως ιδιότη δεν ξεχωρίζει από την αρετή του ανθρώπου ως πολίτη. Ο άνθρωπος νοείται κυρίως ως πολίτης, ως υπεύθυνο μέλος μιας οργανωμένης κοινωνίας».

«Εγώ λοιπόν νομίζω, όπως και οι άλλοι Έλληνες, ότι οι Αθηναίοι είναι σοφοί»: ο Σωκράτης εκφράζει εδώ τη διάχυτη αντίληψη όλων των Ελλήνων για τη φήμη των

Αθηναίων. Η Αθήνα ήταν το κέντρο της καλλιτεχνικής δραστηριότητας, της καλλιέργειας των γραμμάτων και γενικά της θεωρητικής έρευνας· συνέρρεαν σε αυτή είτε ως επισκέπτες είτε για μόνιμη εγκατάσταση πνευματικοί άνθρωποι, σοφοί, καλλιτέχνες κ.ά. Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς την αναφέρουν ως κέντρο που εξέπεμπε πνευματική ακτινοβολία σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Εξάλλου η άποψη αυτή έχει διατυπωθεί σε πολλές περιπτώσεις: «*παίδευσις τῆς Ἑλλάδος*» την ονομάζει ο Θουκυδίδης στον «*Επιτάφιο λόγο*» του Περικλή, «*πρυτανεῖον σοφίας*» την αποκαλεί ο Ιππίας λίγο πιο κάτω στο έργο, ο Ισοκράτης γράφει «*προσποιοῦμενοι δέ σοφώτατοι τῶν Ἑλλήνων εἶναι τούτοις χρώμεθα συμβούλοις*», ο Διόδωρος υποστηρίζει «*κοινόν παιδευτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις*» και ο Ηρόδοτος αναφέρει για τους Αθηναίους «*ἐν Αθήνοισι τοῖσι πρώτοισι λεγομένοισι εἶναι Ἑλλήνων σοφίην*».

Αν όμως αναλογιστούμε ότι ο Σωκράτης πρώτον είναι και ο ίδιος Αθηναίος και δεύτερον ότι συχνά αναφέρεται επιτιμητικά στους Αθηναίους, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στα λόγια του εδώ υπάρχει η περίφημη *σωκρατική ειρωνεία*. Κάθε άλλο λοιπόν παρά επικροτεί την αθηναϊκή δημοκρατική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία όλοι οι ελεύθεροι πολίτες δικαιούνται να έχουν γνώμη για τα πολιτικά και κυρίως να εκλέγονται άρχοντες με κλήρο. Δεν ταυτίζεται με την κοινή αντίληψη, αλλά προσποιείται ότι το κάνει. Απώτερος σκοπός του είναι να νικήσει στον *αγώνα λόγων* το σοφιστή, ξεκινώντας από την αντίθετη από αυτόν αφετηρία.

«*στην Εκκλησία του δήμου*»: η Εκκλησία του δήμου ήταν το ανώτατο και κυρίαρχο όργανο της άμεσης αθηναϊκής δημοκρατίας, ο κύριος φορέας της εξουσίας. Στις συνελεύσεις, που γίνονταν στην Πνύκα, συμμετείχαν οι ενήλικοι γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες που είχαν υπερβεί το τριακοστό έτος της ηλικίας και έπαιρνε το λόγο όποιος ήθελε, παραχωρώντας προτεραιότητα στους πρεσβύτερους σε ένδειξη σεβασμού. Στην Εκκλησία του δήμου, ο λαός συζητούσε και αποφάσιζε για σημαντικά θέματα της εξωτερικής και της εσωτερικής πολιτικής (κήρυξη πολέμου, σύναψη ειρήνης κ.ά. – ψήφιση νόμων, εκλογή και έλεγχος αρχόντων κ.ά.).

Ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι η πολιτική αρετή δε διδάσκεται, επειδή όλοι οι Αθηναίοι ανεξαρτήτως επαγγέλματος, οικονομικής κατάστασης ή καταγωγής συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και εκφράζουν τη γνώμη τους στην Εκκλησία του δήμου για θέματα που αφορούν την πόλη («*Όταν όμως πρέπει ... γενιά σπουδαία*»). Στην πραγματικότητα, αναφέρεται στα δικαιώματα της *ισηγορίας* και της *παρρησίας*, που αποτελούσαν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την ομαλή και σωστή λειτουργία της άμεσης δημοκρατίας που ίσχυε τότε στην Αθήνα. Το ότι όμως όλοι οι Αθηναίοι πολίτες εξέφραζαν ελεύθερα τη γνώμη τους δεν αποδεικνύει ότι η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται ούτε ότι όλοι τη διέθεταν, καθώς στην Εκκλησία του Δήμου εκφράζονταν και απόψεις που δε διέπονταν από πολιτική αρετή.

Ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι, αφού όλοι οι Αθηναίοι συμμετέχουν στα πολιτικά δρώμενα, προφανώς η αρετή δεν έχει καμία ανάγκη διδασκαλίας. Παραβλέπει όμως, ίσως και σκόπιμα, ότι η ίδια η συμμετοχή στην πολιτική ζωή αποτελεί το καλύτερο σχολείο, καθημερινό και ανοιχτό για όλους, με σκοπό την εκμάθηση της πολιτικής

αρετής από τους Αθηναίους. Από τη νεαρή τους κιάλας ηλικία ζούσαν και συμμετείχαν καθημερινά στα πολιτικά δρώμενα της άμεσης δημοκρατίας: συμμετείχαν ενεργά στα κοινά, διατύπωναν πολιτικό λόγο στην Εκκλησία του δήμου και στην Αγορά, παρακολουθούσαν λόγους επιφανών ρητόρων, γνώριζαν και τηρούσαν τους νόμους, είχαν το δικαίωμα του «ἐκλέγειν» και «ἐκλέγεσθαι». Όλα αυτά αποτελούσαν έμμεση και άτυπη δια βίου διδασκαλία της πολιτικής αρετής.

B4. α. Σωστό

β. Λάθος

γ. Σωστό

δ. Σωστό

ε. Λάθος

B5. α. Ίωσιν – εισιτήριο

δει - ένδεια

άνέχονται – έξη

εΐδωσιν – συνείδηση

β.

- Η ανεκτικότητα είναι κοινωνική αρετή καθοριστικής σημασίας στις σύγχρονες κοινωνίες.
- Οι ταχύτατοι ρυθμοί της σύγχρονης καθημερινότητας και ο υλικός ευδαιμονισμός αποτελούν τους κυρίαρχους λόγους της αλλοτρίωσης στις ανθρώπινες σχέσεις.
- Ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να σέβεται και να αξιοποιεί τις δημιουργικές κλίσεις των μαθητών.

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ, Φίλιππος, 26 – 27 (έκδ. Teubner)

Γ1.

Όταν, λοιπόν, ο λόγος στερηθεί την προσωπική κρίση του ρήτορα και το χρώμα της φωνής του και τις μεταβολές που υπάρχουν στην απαγγελία, ακόμα (ενν. και όταν στερηθεί) την επικαιρικότητα και το ενδιαφέρον το σχετικό με την πράξη, και τίποτα δεν υπάρχει που να του συμπαραστέκεται και να τον βοηθά στην προσπάθειά του να πείσει, αλλά, από τη μία, καταλήγει έρημος και γυμνός από όλα όσα έχουν προαναφερθεί (ή προειπωθεί), από την άλλη, κάποιος τον διαβάσει άτονα και δίχως να υποδηλώνει ευαισθησία (ή χωρίς κανένα χρώμα), αλλά σα να απαριθμεί, εύλογα, νομίζω, φαίνεται ότι είναι ασήμαντος σε αυτούς που τον ακούουν. Αυτά βέβαια θα ζημίωναν πάρα πολύ αυτόν (δηλ. το λόγο) που τώρα παρουσιάζεται και θα τον έκαναν να φαίνεται κάπως ασήμαντος (ή υποδεέστερος).

Γ2.α.

ἀνάγνωθι
ἀπαριθμοῖεν
ἀκούσεσθαι
μάλα
φανήτε

Γ2.β.

τοῦ μὲν προειρημένου ἅπαντος ἔρημοι γένωνται

Γ3.α.

τῶν μεταβολῶν = αντικείμενο του ρήματος «ἀποστερηθῆ»

τῶν προειρημένων = μετοχή επιθετική, συνημμένη στο ἄρθρο της, ως γενική αντικειμενική στο «ἔρημος»

γυμνός= κατηγορούμενο στο εννοούμενο υποκείμενο («ὁ λόγος») του συνδετικού ρήματος «γένηται»

εἰκότως = επιρρηματικός προσδιορισμός που δηλώνει τον τρόπο στο ρήμα «δοκεῖ»

τοῖς ἀκούουσιν = μετοχή επιθετική, συνημμένη στο ἄρθρο της, ως δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου από το ρήμα «δοκεῖ»

Γ3.β.

Δευτερεύουσα αναφορική πρόταση που λαμβάνεται ως κύρια πρόταση κρίσης, καθώς βρίσκεται ὑστερα από ισχυρό σημείο στίξης και απουσιάζει η κύρια από την περίοδο.

Ἄπερ = υποκείμενο στο ρήμα «ἂν βλάψειε» (αττική σύνταξη)

τὸν ἐπιδεικνύμενον= μετοχή επιθετική, συνημμένη στο ἄρθρο της, ως αντικείμενο στο ρήμα «ἂν βλάψειε»

φαυλότερον= κατηγορούμενο στο εννοούμενο υποκείμενο «τὸν ἐπιδεικνύμενον» μέσω του απαρεμφάτου «φαίνεσθαι»

φαίνεσθαι= τελικό απαρέμφατο, ως αντικείμενο στο ρήμα «(ἂν) ποιήσειεν»